

2. Балух В. О. Візантиністка : курс лекцій. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 660 с.
3. Красножен М. Е. Основи церковного права. – М., 1992. – С. 107
4. Бодуел Гі. Історія Церкви / пер. з франц. Г. Григорович. – Львів : Свічадо, 2000. – С. 68-69.
5. Аннерс Э. История европейского права. – М. : Наука, 1994. – С. 183.
6. Гергей Е. История папства. – М., 1996. – С. 64–66.
7. Цытин В. А. Церковное право : учебное пособие. – Круглый стол по религиозному образованию в Руской Православной Церкви, 1996. – С. 119.
8. Варьярс М. Ю. Церковное право как корпоративная правовая система // Церковное право. – 1995. – № 6.

Андрусишин Б. И., Бондаренко В. Д. Правовые основы государственно-церковных отношений в эпоху Средневековья.

В статье авторы раскрывают характер и особенности государственно-церковных отношений, историю взаимоотношений Церкви и государства периода Средневековья, рассматривают проблемы становления церковного права.

Ключевые слова: государство, Церковь, государственно-церковные отношения, “симфонические отношения”, христианизация, церковное право, Римский папа, цезарепапизм, Средневековье.

Andrusishin B. I., Bondarenko V. D. Legal bases of state-church relations during the Middle Ages epoch.

At article authors open character and features of state-church relations, history of mutual relations of Church and the state to the Middle Ages period, consider problems of formation of an ecclesiastical law.

Keywords: the state, Church, state-church relations, “symphonic relations”, familiarizing with Christianity, an ecclesiastical law, the Pope, caesar-papistry, the Middle Ages.

**Гавронська Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ПРАВОВИЙ СТАТУС СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується особливості правового супроводу свободи в тоталітарному суспільстві.

Ключові поняття: людина, культура, право, свідомість, правова культура, виховання.

У широкому розумінні “свобода” означає ні що інше, як можливість народу чи особистості діяти на власний розсуд, у вузькому – можливість людини здійснювати (чи не здійснювати) певну діяльність, яка ґрунтується на конституційних правах і свободах. Тоталітарне суспільство обмежує ці можливості. Основним інструментом останнього є ідеологія. При цьому, тоталітарна ідеологія не наважується відкрито заперечувати цінність свободи особистості, але по-перше, ставить її в залежність стосовно ідеологічної інтерпретації, по-друге, визнає її “вторинність” стосовно свободи великих соціальних груп (класів, націй). Саме тому тоталітарна ідеологія

виховує “нову людину” – тип особистості з ідеологічним саморозумінням, мисленням та поведінкою, що сформувалися шляхом стандартизації, уніфікації індивідуальності, її розчинення в масі, зведення до середньостатистичних показників. У такому суспільстві особистості притаманні безвідповідальність, відчуженість, нездатність до критичного мислення. Йдеться про формування типу людини, який передбачає одноманітність, однозначність, усунення індивідуальних особливостей. Система тоталітаризму та властиві їй норми моралі вимагають комплексного підходу до формування особливого типу людей – тоталітарної особистості.

На думку вітчизняної дослідниці тоталітаризму М. Чабанної, саме атомізація як неодмінна характеристика масового суспільства спричиняє формування у індивідів особливих рис, які, у свою чергу, дають змогу масовим тоталітарним рухам залучати максимальну кількість населення, маніпулювати його свідомістю, нав'язувати ідеологію, у подальшому – здійснювати тотальний контроль режиму над усіма сферами суспільства. Через це тоталітарні режими прагнуть закріпити створені масовізацією наступні передумови їх становлення:

- звеличення вождя індивідами як засіб забезпечення суспільної стабільності та недоторканності їх особистого становища;
- легкість залучення індивідів у масові тоталітарні рухи, які за певних умов призводять до встановлення тоталітарних режимів;
- впровадження тоталітарної ідеології як засобу консолідації мас та легітимації режиму (через легкість маніпулювання індивідами, їх аполітичність, некритичність їхнього мислення та відсутність інших конкуруючих ідеологій), переважання форми представлення ідеології над її змістом;
- формування тотальної відданості режиму (яка безпосередньо пов'язана з цілями штучної атомізації);
- легкість здійснення контролю над суспільством через потребу його членів у контролюючій силі;
- відсутність опору тоталітарним методам управління та терору (через пасивність індивідів) [1; 13].

Отже, можна стверджувати, що у тоталітарному суспільстві індивіди атомізовані не лише внаслідок масовості такого суспільства, а й через певні дії влади (штучному відокремленню індивіда з його соціального оточення і супутного відчуття втрати власного правового статусу), зумовлені потребами режиму у забезпеченні підтримки його становлення та стабільності функціонування [1, с. 14].

Варто відзначити й іншу причину виникнення культу вождів у тоталітарних суспільствах – активне впровадження у свідомість народу міфів про героїзм вождів за допомогою засобів пропаганди. Тут слід додати, що наявність загальнонародного лідера допомагає організувати розпорошене суспільство, члени якого прагнуть до колективної стабільності. Відповідно, так званий антиіндивідуалізм, необхідний для реалізації ідеологічних настанов, цілком відповідає прагненням єднання з великою спільнотою, наслідування, підпорядкування, схильності до некритичності. До того ж це дозволяє владі видавати вузькогрупові (або державні) інтереси за власні інтереси громадян. З причини прагнення до підпорядкування, підконтрольності та організації підтримку здобуває втручання держави у різноманітні суспільні сфери, в тому числі приватні.

Зі зростанням атомізації орієнтація індивідів у суспільстві ускладнюється.

Централізований контроль еліти призводить до тоталітарності політичної структури суспільства, оскільки індивід через доступність проміжних зв'язків для впливу еліти (яка саме з такою метою формує зазначені зв'язки) і сам стає доступним для такого впливу. Брак автономних зв'язків (неконтрольованих державою та ідеологізованою спільнотою) і відносин спричиняє відчуження індивідів, що, у свою чергу, підвищує готовність людей брати участь у масових рухах, які надають можливість виразити невдоволення чи проголосити обіцянки покращення становища людей.

У контексті розгляду взаємозв'язку соціальної структури масового суспільства з тоталітаризмом В. Корнхаузер відзначає, що “легше маніпулювати людьми й мобілізувати їх, коли вони стають безпосередньо і винятково залежними від загальнонаціональної організації стосовно задоволення їхніх потреб” [3; 186]. Таким чином, тоталітаризм позбавляє людину свободи не лише політичної, а й соціально-економічної та правової.

На думку вітчизняного науковця В. Андрущенка існування тоталітарного режиму супроводжувались деформованою суспільною свідомістю народних мас, провідною характеристикою яких стала позамежова апатія. Згідно його позиції, найбільш вагома з причин полягає не стільки у психологічній, скільки у соціально-економічній площині, та зумовлена специфікою “соціалістичної власності” як політико-правового феномена, аналога якому не було в історії. Як відомо, так звана соціалістична власність утверджувалася й існувала через суперечність понять “моє” і “наше”, що іманентно входила в її “якість”. У різні історичні періоди дана суперечність (яка характеризувалася різноплановим співвідношенням “мого” й “нашого” в різних регіонах, галузях людської діяльності, категоріях трудящих) могла як затухати, так і активізуватися, але вона ніколи не зникала [4; 212].

Логіка виникнення деформацій суспільної свідомості у зв'язку з усвідомленням реальної суперечливості власності проявляла себе в міркуваннях: “спільне” (державне, колгоспне і т. п.) є “не моїм – нічийним” – “чужим” (чужорідним). “Чуже” можна (і треба! – так говорить викривлений віковим побутуванням приватної власності “здоровий глузд”) красти, ламати, розтягувати, безжалісно винищувати. Про нього можна не дбати, за нього не треба хвилюватися. У результаті непоодиноких господарсько-економічних колізій у масовій свідомості радянських людей було значною мірою втрачене почуття господаря, відповідальності, бережливості, працелюбства [4; 214].

Відчуження в соціально-економічній сфері проникло і у сферу духу. Соціалістичні ідеали, сприйняті масовою свідомістю почасти на віру, почасти під дією специфічних “соціалістичних” перетворень у перші повоєнні роки, здригнулися під могутнім натиском орієнтацій, що виходили з відроджуваного на новому ґрунті почуття невдоволеності життям – відчуженої праці, побуту, культури. На рівні свідомості реальне відчуження людини від праці, засобів виробництва та його результатів знайшло вираження в нехтуванні благородних і людських принципів моралі.

Людина, що звикла тільки виконувати, реалізувати чийсь (а нерідко й чужі їй) рішення, з часом почала втрачати почуття відповідальності, здатності приймати самостійні рішення. Помітними стали порівняно низький рівень трудової мотивації в більшості працівників, відсутність зацікавленості в напруженій і якісній праці. У масовій свідомості й поведінці дедалі різкіше проступали такі характерні риси:

- фахова діяльність у суспільному виробництві перестала бути в центрі інтересів особи, поступившись місцем сімейно-побутовим настановам;
- дедалі більше своїх потреб працівники намагалися реалізувати поза сферою праці;
- занепав престиж високої професійної майстерності;
- для значної частини працівників втратили цінність підвищення кваліфікації, просування по службі, навчання, творчість;
- на периферію суспільної свідомості стали відтіснятися мотиви суспільного обов'язку, суспільної користі, орієнтації на споживача;
- особистість втратила впевненість, що її праця має значення для суспільства;
- масового поширення набули соціальна й трудова пасивність;
- існуюча система управління відтворювала консервативний тип працівника й витісняла новаторів [4; 215-216].

Одна з таємниць, обумовлених характером власності за соціалізму, полягає в тому, що на її основі експлуатація людини людиною виявляється не лише можливістю, а й історичною реальністю, тобто дійсністю.

Отже, рисами членів масового суспільства, що зумовлені психологічно-правовими, соціально-економічними та ідеологічними чинниками, є намагання індивідів ототожнювати себе з іншими, не відрізнятися від решти індивідів, орієнтація назовні, відмова від вибору, знеособленість, пасивність, прагнення уникнути відповідальності, пристосовуваність, відданість існуючим цінностям, нормам та інститутам, засвоєння панівного морального порядку, зменшення особистої автономії у формуванні думки, неохильність до критичного мислення. Такі риси притаманні індивідам у будь-якій тоталітарній державі, оскільки саме їх наявність використовують відповідні режими при захопленні та утриманні влади.

За допомогою створених режимом та контрольованих ним проміжних груп режим здійснює мобілізацію населення. Створення масових організацій та примусове залучення у них індивідів, у поєднанні із заборонаю інших політичних об'єднань, є суттєвим кроком тоталітарного режиму, який усуває загрозу створення альтернативних режимів осередків ідеологічного впливу на населення. Створити роз'єднане суспільство можна саме за допомогою заходів, спрямованих на недопущення автономності діяльності, заборони створення неконтрольованих тоталітарною владою організацій, які можуть виступати посередниками між індивідами та державою та сприяти реалізації інтересів населення, що суперечать цілям тоталітарного правління.

Особливості соціальної структури тоталітарного суспільства зумовлені централізацією влади, злиттям суспільства та держави, майже цілковитою відсутністю об'єднань громадян, створених поза межами сфери державного контролю, наявністю великої кількості створених державою проміжних зв'язків, які замінюють функції інститутів громадянського суспільства. Методи соціальної атомізації, порушення традиційних зв'язків між громадянами, здійснюваної тоталітарним режимом, безпосередньо пов'язані зі здійсненням контролюючих функцій. Тому надзвичайно важливе значення має створення тоталітаризмом власних проміжних організацій – груп, які виражатимуть визначені режимом інтереси громадян та об'єднуюватимуть їх. Контрольованість цих груп з боку держави спричиняє залежність індивідів від неї, посилює обмеження їх свободи, оскільки перешкоджає незалежному об'єднанню у

групи. Отже, маніпулювання та мобілізація населення є більш досяжними саме за умови залежності від централізованої організації суспільства. При цьому важливим є опосередкування міжособистісних стосунків, їх стандартизація та уніфікація.

Через це у масовому суспільстві людина почувається самотньою навіть тоді, коли виступає частиною маси – у неї відсутні переконання, які об'єднували б її з іншими членами суспільства. Такі переконання замінені на гасла та ідеологічні штампи. Індивіда примушують відчувати власну безвладність і невизначеність, делегувати всі свої повноваження лідеру, державі, батьківщині, яким він має підкорятися й поклонятися. Для створення тоталітарного типу суспільства є необхідним формування тоталітарної відданості, яка є основою тотального соціального панування. У цілому із поняттям єдності у контексті тоталітаризму пов'язане поняття подібності. Використовувана режимом уніфікація сприяє збереженню прагнення громадян тоталітарної держави бути подібними до інших.

Із цією тезою зіставляється інше тоталітарне гасло “незамінних людей немає”. Воно пов'язане із означеними рисами індивідуальної та масової свідомості, що були представлені в ході попереднього аналізу. Саме перетворення людини на “гвинтик” у машині тоталітарного панування, атомізація та применшення ролі особистості у суспільній системі, панування безвідповідальності та стандартизація соціальних зв'язків призводить до того, що на перший план виходить не людина, а функція (професійна, політична, соціальна), яка вона виконує в тоталітарному соціумі. Стирання відмінностей у свідомості індивідів перетворюють їх на носіїв масової свідомості – отже функціональних одиниць із стандартизованими ідеалами, свідомістю, типом мислення, обсягом знань та професійних навичок.

Коли тоталітарна культура стає панівним елементом соціальної системи, відбувається зменшення значення фізичного терору, але роль ненасильницького або морального терору зберігається, і він становить один з основних інструментів політичного контролю. Водночас засобом такого контролю виступає політична соціалізація, якість та особливості якої мають визначальний вплив на збереження політичної системи. Ефективність політичної соціалізації переважно залежить від ефективності дії її інститутів, зокрема сім'ї, системи освіти, державних організацій, засобів масової інформації тощо.

Зважаючи на потреби режиму, особливо помітним у процесі формування особистості виступає вплив на ціннісно-нормативний аспект соціальної адаптації, коли індивіди опановують так звані еталонні культурні цінності, які орієнтують їх на некритичну асиміляцію та чітке відтворення усталених норм, а допустима творча активність має перебувати у жорсткій відповідності до таких норм. З іншого боку, щоб люди приймали необхідні для тоталітаризму цінності, потрібно переконати їх, що таких цінностей вони дотримувалися і раніше, але їх інтерпретація була неправильною. Ефективним засобом тут є використання слів із новими значеннями, що є однією з найхарактерніших особливостей інтелектуального клімату тоталітаризму.

Ефективнішою за пропаганду за своєю сутністю є індоктринація, яка має ширший соціальний вплив і в сукупності із супутніми структурами та механізмами становить одну з найважливіших підсистем тоталітаризму [5; 23, с. 80]. Так само як і властивий тоталітарній системі терор, індоктринація, що конструює цілі тоталітарного світу, спрямована на протидію спробам відновити перервані традиції. Перевага при

цьому віддається застосуванню механізмів навчання та виховання, а також насильницькому впровадженню доктрини нового ладу, нових ідей, понять, символів у свідомість особистості та цілого суспільства. Мета використання таких засобів – формування впевненості в непогрішимості тоталітарних істин.

Надзвичайно важливим засобом ідеологічної індоктринації виступає навчальний процес, який за умов тоталітаризму є одним з найважливіших процесів політичної соціалізації, оскільки шкільна освіта була обов'язковою, навчання відбувалося у відносно закритих колективах, де всі зобов'язані беззастережно сприймати те, чому їх навчають. Виховання у тоталітарній системі має особливе значення, оскільки це ефективний механізм формування свідомості. Здійснюючи ідеологічний вплив за допомогою таких засобів індоктринації, як підручники та інші навчальні матеріали, режим забезпечував своє самовідтворення, формування та впровадження у свідомість учнів певних ідей і політичних висновків без належного врахування вікових особливостей сприйняття матеріалу. Політико-пізнавальну функцію, особливо на початковому етапі становлення режиму, виконували також політичні ігри, де досить важливим виступав поділ на “своїх” та “ворогів”. Це сприяло реалізації завдань тоталітарної індоктринації, було ефективним засобом емоційного виховання [6; 80], коли завдяки акценту на чуттєвому контексті відбувається нав'язування певних уявлень про політичний світ. Як зазначає російський політолог П. Циганков “Образ ворога” завжди виступає найважливішим компонентом тоталітарної ідеології, що дозволяє режиму згуртувати суспільство перед загрозою як з боку ворогів і диверсантів усередині суспільства, так і з боку ворожого зовнішнього оточення [7; 115].

В ході формування тоталітарної особистості та культури, їхнього постійного послідовного відтворення, відбуваються процеси, які дослідники категоризують як “створення нових моральних норм” [8; 25], “вплив на масово вироблену уяву та монолітну свідомість” [9; 344], формується “тотальна одностайність або морально-політична єдність суспільства” [10; 35]. Означені процеси трактуються самім режимом позитивно як “соціально-політична та ідейна єдність” [11; 96] на прикладі радянської системи зауважується, що “моральнісні засади соціалістичного способу життя містять норми та принципи комуністичної моралі, моральний кодекс будівника комунізму, моральну єдність соціалістичного суспільства” [12; 98].

Тоталітарне суспільство, відповідно до своєї природи, створює свої моральні принципи та норми поведінки людей. Індивідів постійно закликали порівнювати себе з відносно невеликою кількістю зразків та оцінювати свій спосіб життя, порівнюючи його з кількома варіантами, яким віддавалася очевидна перевага. Як наслідок, згідно Е. Тоффлеру, “діапазон суспільно схвалених стилів існування особистості був відносно вузький” [13; 344]. Часто формування та переважання тоталітарного типу особистості, форми поведінки, стилю життя досягається за рахунок насильницьких дій влади, коли в багатьох сферах уніфікованість дій та висловлюваних думок (частота яких прямо впливає на формування відповідних переконань) є єдиним способом не лише уникнення покарань, але й отримання винагороди. Водночас уніфікованість відносин, поведінки, уявлень, прагнень дозволяє використовувати механізми психологічного маніпулювання у загальнодержавному масштабі та встановлювати тотальний контроль над суспільством.

Репресивна діяльність режиму спричиняє посилення такої риси індивідів, як

орієнтація назовні, що у свою чергу підсилює самоконтроль людини, потреба у якому сприяє намаганням узгодити власні настанови із вимогами влади. Відповідна ситуація може визначати і згоду із наявністю зовнішнього контролю, яка зменшує ймовірність “хибних”, не схвалених владою вчинків та висловлювань. У розумінні Х. Арендт, яка у роботі “Про насильство” наголошувала на тому, що “влада виступає не узаконеним насильством, а регулюванням спільної дії загально визнаним інституційним зв’язком” [14; 12], атомізація та уніфікація індивідів у масовому тоталітарному суспільстві пов’язана “з порушенням соціальних зв’язків, існування яких є необхідним для існування влади. Брак влади, у свою чергу, спричиняє створення сприятливих умов для встановлення насильства, яке, на відміну від влади (основою якої є згода), має інструментальний характер” [15; 17], а отже, не потребує підтримки населення (тобто не залежить від здатності представляти інтереси певних верств або суспільства в цілому).

Таким чином, із існуванням особливого типу людини в якості взаємозамінних гвинтиків у тоталітарному масовому суспільстві пов’язані:

легкість маніпулювання індивідами через їх аполітичність або політичну невизначеність, несхильність до критичного мислення, відмову від вибору, пасивність; йдеться, зокрема, про легкість впровадження нових ідеологій, дієвість пропаганди;

– створення єдиної політико-правової культури антиіндивідуалізму;

– відсутність відокремлених та неконтрольованих ідеологічно сфер громадської, економічної, політичної діяльності;

– відсутність спільних групових інтересів, що спричиняє відсутність спільних дій, потреби у посередництві, делегуванні (за визначенням Х. Арендт);

– недоцільність об’єднання індивідів в організації, що ґрунтуються на спільному інтересі, аби репрезентувати такі інтереси, оскільки ці інтереси потрапляють в політико-правову суперечність з пануючою ідеологією.

Як наслідок руйнування органічних зв’язків особистостей у суспільстві та заміни їх на механістичні, функціонально-однорідні, виникає спотворене уявлення про волю та активність у тоталітарному соціумі. Однією із відмінних рис тоталітарних режимів дослідники відзначають значні розбіжності між декларативними й реальними можливостями реалізації свободи. При чому йдеться не лише про розбіжності між свободами, декларованими у правових нормах, та їхнім виконанням, а й про руйнування основних інституційних підвалин свободи індивіда – свободу думки, свободу інформації, що зумовлює критичне сприйняття реальності, свободу індивідуальної активності.

Наприклад, Ф. Гаєк відзначає саме особливе ставлення до свободи, соціуму, власних можливостей, притаманне людям, що належать до тоталітарних суспільств, запорукою стабільності останніх. На його думку: “внаслідок того, що громадяни думають переважно так, як потрібно владі, відчуття пригноблення у тоталітарних країнах не є таким сильним, як вважають люди, які живуть за умов лібералізму” [16; № 8, 183]. Х. Арендт писала, що, коли відбувалося становлення тоталітарних режимів, “вони починали діяти за системою цінностей, яка настільки відрізняється від усіх інших, що жодна із застосовуваних нами категорій – чи то будуть категорії моралі, традиції, справедливості чи просто здорового глузду – не можуть допомогти зрозуміти лінію їхньої поведінки, дати їй оцінку чи передбачити її [17; 218].

Таким чином, слід звернути увагу на особливості політичної та правової

активності громадян тоталітарної держави, вплив яких на прийняття політичних рішень є формальним, тому що інтереси громадян на політичному рівні влада не лише представляє, але й визначає. У такому контексті йдеться про активність як про вираження підтримки громадян тоталітаризму, активні прояви лояльності до влади, коли людина не лише погоджується з її рішеннями, але і виражає прихильність до них.

Використані джерела :

1. Чабанна М. В. Атомізація індивідів у масовому суспільстві як передмова його тоталітарності / Чабанна М. В. // Наукові записки. Том 21 : Політичні науки, 2003. – С. 9–14.
2. Чабанна М. В. Атомізація індивідів у масовому суспільстві як передмова його тоталітарності
3. Корнхаузер В. Політика масового суспільства / В. Корнхаузер // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 151–211.
4. Андрущенко В. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України. – К. : ТОВ “Атлант ЮЕМСі”. 2006. – 504 с.
5. Щербинин А. Тоталітарная индоктринация: у истоков системы / А. Щербинин // Полис. – 1998. – № 5. – С. 79–96.
6. Щербинин А. Тоталітарная индоктринация: у истоков системы / А. Щербинин // Полис. – 1998. – № 5.
7. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / А. П. Цыганков. – М. : Интерпракс. – 1995. – 184 с.
8. Грамши А. Заметки о русской революции / А. Грамши ; [пер. с. ит.] // Избранные произведения. – М. : Издательство политической литературы, 1980. – 422 с.
9. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е. Тоффлер ; [пер. з англ. А. Євса]. – К. : Всесвіт, 2000. – 480 с.
10. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи: історія комуністичної утопії : монографія / А. Валіцький. – К. : Всесвіт, 1999. – 509 с.
11. Социалистический образ жизни : Справочник / В. И. Шинкарук, Л. В. Сохань, Р. А. Ануфриева и др. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 279 с.
12. Социалистический образ жизни : справочник / В. И. Шинкарук, Л. В. Сохань, Р. А. Ануфриева.
13. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е. Тоффлер ; [пер. з англ. А. Євса]. – К. : Всесвіт, 2000. – 480 с.
14. Рікер П. Навколо політики / П. Рікер ; [пер. з фр. В. Андрушка, О. Мокровольського, А. Плеханової ; упорядн. К. Сігова]. – К. : Дух і літера. 1995. – 334 с.
15. Рікер П. Навколо політики / П. Рікер ; [пер. з фр. В. Андрушка, О. Мокровольського, .
16. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек // Новый мир. – 1991. – № 7. – С. 177–230 ; № 8. – С. 181–233.
17. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт ; [пер. з англ. В. Верлоки, Д. Горчакова]. – К. : Дух і літера, 2002. – 539 с.

Гавронская Т. В. Правовой статус свободы личности в тоталитарном обществе

В статье анализируются особенности правового сопровождения свободы в тоталитарном обществе.

Ключевые слова: человек, культура, право, сознание, правовая культура, воспитание.

Gavronska T. V. Legal status of individual freedom in totalitarian society

In the article the features of legal accompaniment of freedom are analysed in totalitarian society.

Keywords: man, culture, right, consciousness, legal culture, education.